

Vanzelfsprekend

Voor mijn kleinkinderen June, Tijn, Daan en Fenna,
in de hoop dat zij ooit ..., ja wat eigenlijk?
In de hoop dat zij.... uh....
Ach laat maar, het doet er niet toe.
Nou ja, vooruit dan maar,
in de hoop dat zij nog af en toe een keer aan mij denken.

© Frans Coolen

Tekst: Frans Coolen

Omslagontwerp: Frans Coolen

Omslag: Knikkers, rollend van een helling, met posities in
overeenstemming met de eenparige versnelling.
Deze posities zijn vanzelfsprekend.

Uitgegeven door: mijnbestseller.nl

ISBN 9789403725154

2e druk (inhoudelijk ongewijzigd)

Vleuten

januari 2024

Inhoudsopgave

Inleiding	8
1 Vrije wil.....	10
1.1 Determinatie en toeval	11
1.1.1 Determinatie en toeval in de fysieke wereld	11
1.1.2 Determinatie, toeval en onafhankelijkheid	14
1.1.3 Samenvatting	16
1.2 Wilsprocessen in ons hoofd	16
1.2.1 Processtappen	16
1.2.2 Wat is vrij en wat niet?	18
1.2.3 Samenvatting	21
1.3 Ik ben me er eentje! Of toch twee?	22
1.3.1 Gespleten in twee?	22
1.3.2 Gedachte-experiment	24
1.3.3 Nog een gedachte-experiment	26
1.3.4 Mogelijke keuzeprocessen	27
1.3.5 Samenvatting	30
1.4 Luisteren naar de roepoeter	30
1.4.1 Het passieve bewustzijn	30
1.4.2 Illusie of toch vrij?	32
1.4.3 Illusie van de vrije keus	34
1.4.4 Samenvatting	36
1.5 Samenvattende beschouwing	36
2 Kenmerken van de evolutie	41
2.1 Primaire drijfveren.....	41
2.2 Afgeleid gedrag.....	44
2.3 Grenzen aan de groei.....	47
2.4 Moeilijk moeilijk.....	47
3 Wat ons drijft	50
3.1 Heel wat drijfveren	50
3.2 Gedreven door nut en noodzaak.....	52
4 Kwantiteit en kwaliteit.....	55
5 Evolutie en moraliteit.....	58
5.1 Moreel kompas	58

5.2	De evolutie en ons morele gedrag	59
5.3	De seksuele moraliteit	66
5.4	Moraliteit en de groep	78
5.5	De 10 geboden van God en meer.....	79
6	Zin van het leven	85
7	Drammerige drijfveren	87
8	Emotionele betrokkenheid	93
9	Liberalisme en wat dit inhoudt.....	95
10	Waarom ben ik ik en jij niet mij?.....	98
11	Wat verbeelden we ons wel?.....	102
11.1	Wat verbeelding voorstelt	102
11.2	Verbeelding bij mij	105
11.3	Wat er toe doet	107
12	Verbeelding ontleed	111
12.1	Bewustzijn en werkelijkheid	111
12.2	Verbeelding, realisatie en kennisopbouw	114
12.3	Verbeelding van het verleden	117
13	Bijbelse verbeelding	119
13.1	De geloofwaardigheid van de Bijbel.....	119
13.2	Bijbelse ommekeer.....	120
13.3	De invloed van de Bijbel	121
14	De ene kans is de andere niet	124
15	Creativiteit	127
15.1	Creatieve modi	127
15.2	Denkprocessen	128
15.3	Samenvatting	131
16	Is wiskunde ontdekt of uitgevonden?.....	133
16.1	De meest mysterieuze wetenschap	133
16.2	Wiskunde als religie	135
17	Met meten kun je weten, hoewel?	139
17.1	Wat je moet weten over meten	139
17.2	Weet wat je meet	140
17.3	We meten vaker dan we weten	143
18	Verspilling, ofwel $GV \times MK = 1$	145
19	Wie heeft er gelijk?.....	148

20	Groepen, het zijn net mensen	150
21	Over inhoud, vorm en proces	160
22	Het einde van de kwade zielen	163
23	Non-dualisme	165
	23.1 Non-dualisme: een kritische analyse	165
	23.1.1 Weten	165
	23.1.2 Begrijpen	168
	23.1.3 Analyse	170
	23.2 Non-dualisme: realiteit of niet?	175
	23.2.1 Realiteit of niet? (1)	175
	23.2.2 Realiteit of niet? (2)	178
	23.2.3 Realiteit of niet? (3)	180
	23.2.4 Realiteit of niet? (4)	182
	23.2.5 Realiteit of niet? (5, slot).....	185
	23.3 Non-dualisme: verlichting en ikzelf	187
24	Logica, juistheid en betekenis	190
25	Je kunt het geloven of niet.....	193
	25.1 Geloofwaardigheid.....	193
	25.2 Geloven op gezag van iets of iemand.....	194
	25.3 Aannemelijkheid.....	196
26	Lof der Lafheid	201
27	Erasmus: dwarsdenker.....	205
28	Keuzeprocessen in de dagelijkse praktijk	208
29	Mijn ouders en mijn jeugd	213
30	Natuurlijke liefde in tijden van corona	217
31	Ik en mijn zelfbeeld en wereldbeeld	219
32	Complexiteit, waarom zo moeilijk doen?	223
	32.1 Inleiding	223
	32.3 Wat is complexiteit?	224
	32.3 Voorbeelden van complexiteit	225
	32.4 En wat nu?	227
33	Tot slot	231
	Bijlage 1. Om over na te denken.....	234
	Bijlage 2. Gelezen relevante boeken	254
	Bijlage 3. Gedachtecategorieën	257
	Bijlage 4. Kenmerken verbonden aan het begrip 'groep'	259

Inleiding

Op dinsdag 30 januari 2018 om 13:16 ben ik begonnen met het optekenen van allerlei gedachten die door de dag heen spontaan in mij opkomen en die ik waard vind om een keer uit te werken. Zo'n gedachte kan een verbazing zijn, een vondst, een mening, een filosofische of existentiële vraag, et cetera. Ik heb altijd wel allerlei spontane gedachten gehad, maar deed er verder niets mee. Tot ik me realiseerde dat ik meestal mijn smartphone of tablet bij de hand heb en met de applicatie OneNote (Microsoft) heel makkelijk en laagdrempelig korte notities kan invoeren die op alle apparaten te lezen en te bewerken zijn. Op OneNote heb ik een pagina aangemaakt met de titel 'Om over na te denken' en ik ben daarop mijn gedachten gaan invoeren. Deze gedachten zijn grotendeels weergegeven in Bijlage 1.

In deze notitie heb ik een aantal gedachten verder uitgewerkt door simpelweg achter de computer plaats te nemen en alles in te typen wat bij een bepaald thema in me opkomt en een beetje te ordenen. Het is bijzonder om te ervaren hoe ideeën opborrelen en uiteindelijk leiden tot een gedachtegang met een min of meer logische samenhang. Ik ben tot de bevinding gekomen dat dit mechanisme van bewustwording cruciaal is voor de creativiteit bij zowel wetenschap als kunst.

Alle teksten samen geven een beeld van hoe ik tegen veel dingen in het leven en de wereld aan kijk. Mijn streven is geweest om de waarheid te vinden. Van alles wat ik heb opgeschreven ben ik overtuigd dat het waar is, tenzij ik er heb bijgezet dat ik twijfel. Maar het is natuurlijk wel altijd *mijn* waarheid, dat wil zeggen de waarheid zoals die naar mijn overtuiging opgaat. Voor mij is die waarheid vanzelfsprekend.

Ik ben rationeel ingesteld, een wetenschapper van huis uit. Lezers die op zoek zijn naar het bovennatuurlijke en mijn ideeën daarover, zullen weinig van hun gading vinden. Natuurlijk ben ik niet louter

rationeel en heb ik gevoelens, zoals iedereen. Maar die komen naar mijn beleving nooit vanuit hogere sferen. Ik heb dan ook niets uit de hogere sferen mee te delen. Wel zitten in mijn schrijven hier en daar persoonlijke passages en overwegingen over spiritualiteit.

Mijn hele schrijven is kwalitatief en associatief van aard. Weinig cijfers, geen tabellen of grafieken. Ik ben erg onder de indruk van Darwin's boek 'Origin of Species'. Het is een van de meest invloedrijke wetenschappelijke werken. Ik heb niet het hele boek gelezen, maar wel een aantal langere passages. Zijn wijze van redeneren is louter kwalitatief en associatief. Nergens vind je harde cijfers of formules. Door logisch te redeneren en te putten uit eigen kennis en ervaring komt hij tot de evolutietheorie, die tot op de dag van vandaag van kracht is. Bij veel van mijn redeneringen ga ik uit van de geldigheid van de evolutietheorie. Hoewel deze theorie nog steeds in ontwikkeling is, kan volgens mij heel veel van onze huidige hoedanigheid hiermee verklaard worden.

De uitgewerkte gedachten hieronder zijn uiteraard lang niet allemaal origineel. Wie ben ik? In de loop der jaren is een enorme stroom informatie bij mij binnengekomen. Die informatie is mij tijdens het schrijven in belangrijke mate door mijn onderbewuste ingegeven. Mijn geheugen is matig. Vaak heb ik geen idee of wat ik opschreef origineel is of nagepraat.

Ik ben geen grondige of systematische lezer van wetenschappelijke literatuur, maar heb wel een aantal wetenschappelijke, filosofische en maatschappij-relevante boeken en artikelen gelezen (zie Bijlage 2). Daarop is al mijn kennis gebaseerd, naast mijn studie technische natuurkunde en alles wat ik verder in mijn leven heb meegemaakt, zoals talloze gesprekken en discussies. Omdat ik geen literatuuronderzoek heb gedaan, heb ik in de tekst weinig referenties aangebracht, wel 'ter zijdes' in de vorm van ingevoegde stukken tekst in een kleiner lettertype.

De 2e druk omvat layoutwijzigingen, taalkundige wijzigingen en een kleine uitbreiding van Bijlage 1.

1 Vrije wil

Met de vraag van de vrije wil heb ik me regelmatig bezighouden. Allereerst een paar beschouwingen over de vraag zelf. Daarna wat meer over de inhoud.

Ten eerste, wat voor soort antwoorden kunnen we verwachten op de vraag of we een vrije wil hebben? Wellicht een simpele “ja” of “nee”. Maar misschien ook wel: “soms”, of: “onder die en die voorwaarde”, of: “deze vraag is onbeantwoordbaar”. Welk antwoord er ook uitrolt, het zal om een nadere toelichting vragen.

Ten tweede, wat wordt precies onder deze vraag verstaan? Weten we wel wat een vrije wil is? Is vrije wil voldoende duidelijk gedefinieerd om er zinnig over na te kunnen denken? Het is van belang om een algemeen geaccepteerde definitie van de vrije wil te hanteren. Die is moeilijk te vinden, maar na een tijdje zoeken kom ik op de volgende uit de 13e editie van Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandse Taal (1999). De vrije wil is: *de macht zijn keus tot handelen te bepalen onafhankelijk van causale noodzaak*. Deze begripsdefinitie spreekt me het meest aan. Daar zal ik verder van uitgaan, na interpretatie van een paar woorden.

'De macht' is hetzelfde als 'het vermogen', neem ik aan. De crux zit hem in de woorden 'causale noodzaak'. Dit type noodzaak wordt ergens door veroorzaakt, en is dus vanzelfsprekend op het moment dat hij is ontstaan. Het is een noodzaak, maar iemand met een vrije wil is blijkbaar in staat deze noodzaak te negeren. Een voorbeeld. Iemand heeft vreselijke honger, heeft lange tijd niet gegeten en er ligt een lekkere boterham voor haar op tafel, die zij zo maar hoeft op te pakken en in haar mond te stoppen. Ze doet het niet. En zelfs als ze het wel doet, kan ze nalaten om te kauwen en door te slikken. Haar vrije wil stelt haar in staat om af te zien van handelen.

Ander voorbeeld. Een brandweerman hoort geschreeuw om hulp van een kind in een brandend huis. De hitte is verzengend, het is onverantwoord om dichterbij te komen. Toch snelt de brandweerman naar binnen om het kind proberen te redden.

Deze beide situaties kan ik me goed voor de geest halen. De vrije

wil bestaat dus? Alle voorwaarden voor het bestaan van vrije wil (definitie van Van Dale) lijken bij deze situaties te zijn ingevuld. De macht van de persoon en de onafhankelijkheid van de causale noodzaak. Hier is ogenschijnlijk niet veel tegen in te brengen. Maar, het is bijvoorbeeld niet uit te sluiten dat het gedrag van beide personen door een strikte loop van omstandigheden tot in details was voorbestemd. Alle voorafgaande stapjes, hoe klein en complex ook, hangen in logische volgorde aan elkaar en leiden aldus tot een vaststaand eindresultaat.

We komen nu op een paradox. Als alles is voorbestemd, kan er geen sprake zijn van een vrije wil. Allerlei invloeden houden ons dan in een keurslijf van tijd en plaats. Als daarentegen niets is voorbestemd, hangt ons leven van toevalligheden aan elkaar. Als alles toevallig is, en dus ook ons handelen, is er evenmin sprake van vrije wil. Dus vrije wil kan niet bestaan als we louter uitgaan van de mogelijkheden van voorbestemming of van toeval. Vrije wil kan in principe alleen bestaan als niet alles voorbestemd is en ook niet alles toevallig plaatsvindt. *Vrije wil moet dus wel gebaseerd zijn op hersenprocessen die een combinatie zijn van voorbestemming en toeval.*

1.1 Determinatie en toeval

1.1.1 Determinatie en toeval in de fysieke wereld

Het idee van voorbestemming of predestinatie komt voort uit het gegeven dat fysische wetten strikt, universeel en onveranderlijk zijn. Deze eigenschappen van fysische wetten worden nog steeds als algemeen geldig geacht. Wanneer ik een knikker in mijn hand heb en loslaat, zal die onder normale omstandigheden altijd naar beneden vallen. Stel dat de wereld bestaat uit atomen, moleculen, allemaal knikkertjes die zich strikt volgens de natuurwetten gedragen. Uitgaande van één bepaalde situatie zal het gedrag van al deze deeltjes weliswaar onnoemelijk complex zijn, maar wel volledig vastliggen.

Dit gaat op voor zover er in de fysica geen verschijnselen zijn die op pure toevaligheid berusten. Maar, er zijn wel degelijk processen

die op geen enkele manier causaal te verklaren of te berekenen zijn. Ik heb het over verschijnselen uit de atoom- en kernfysica. Een voorbeeld is het verval van radioactieve isotopen. Volgens de kwantumtheorie is het onmogelijk om te voorspellen wanneer een bepaald radioactief atoom zal vervallen, ongeacht hoe lang het atoom bestaat. Het moment waarop een radioactief deeltje vervalt en de richting waarin de vervalproducten bewegen is strikt stochastisch.

Of het vervalmoment op puur toeval berust of niet, lijkt me wetenschappelijk niet te bewijzen. Wellicht komt er in de toekomst een sluitende theorie waarmee per deeltje het exacte vervalmoment kan worden berekend en waardoor dat moment wordt bepaald. Het is overigens de vraag of er hoe dan ook een fysische wet kan bestaan die een exact moment van een stochastisch vervalproces kan berekenen. Zoiets lijkt op een *contradictio in terminis*. Er kan sprake zijn van een pseudo-random proces: het lijkt toeval, maar is het niet (bijvoorbeeld de achtereenvolgende cijfers achter de komma van de wortel uit 3). In principe zou de wereld kunnen bestaan uit een gigantisch pseudo-random proces, maar door de complexiteit ervan is het mechanisme erachter niet meer te achterhalen en kan het hele proces *de facto* als zuiver stochastisch beschouwd worden.

Het element Polonium-214 vervalt in gemiddeld 3 minuten naar Lood-214, waarbij een elektron wordt uitgestoten. Het precieze moment van het verval is niet te voorspellen en de richting waarin het elektron wegschiet evenmin.

Natuurlijk is er wel sprake van een *gemiddelde* vervaltijd. Die kan per element variëren van picoseconden tot miljarden jaren.

Denk nu niet dat dit alleen om exotische situaties van zeldzame radioactieve elementen gaat. Gewoon licht ontstaat vaak wanneer atomen of moleculen in een verhoogde energietoestand (aangeslagen toestand) worden gebracht, waarna de atomen of moleculen terugvallen naar de grondtoestand onder uitzending van licht (foton) op een volstrekt willekeurig moment in een volstrekt willekeurige richting. Voorbeelden zijn zonlicht, bliksem, ledlampen, kaarsen, in feite iedere actieve lichtbron. Let wel, aan het optreden van dit verschijnsel als zodanig is wel een oorzaak voorafgegaan. Immers, een atoom moet eerst in een aangeslagen toestand gebracht worden, bijvoorbeeld door een botsing met een ander deeltje zoals

een foton, alvorens weer in de grondtoestand te vervallen. Het gegeven dat een atoom (uiteindelijk) in de grondtoestand vervalt staat vast, het moment waarop niet.

De natuur zit dus vol met stochastische processen waarvan de uitkomst alleen statistisch te voorspellen is. Maar er zijn ook andere fenomenen in de natuur die determinisme, en dus predestinatie, onderuit halen. De onzekerheidsrelatie van Heisenberg bijvoorbeeld. De exacte plaats van een deeltje en zijn snelheid kunnen nooit tegelijkertijd bepaald worden. Dit betekent een fundamentele onbepaaldheid in de materie. Als je nooit precies kunt zeggen waar een deeltje zich bevindt (bijvoorbeeld bij het deeltje/golf-dualisme), kun je ook nooit een harde conclusie over oorzaak of gevolg trekken. Weg determinisme. Dit zijn weliswaar zaken die op (sub)atomaire schaal spelen, maar als veel op die kleine schaal al niet deterministisch is, dan kun je toch niet verwachten dat op grote schaal alles wel voorbestemd is? Een voorbeeld waarin stochastische processen op atomaire schaal doorwerken naar een hoger niveau wordt gegeven in de Volkskrant van 4 maart 2019. Daarin vertelt de biochemicus Bert Poolman in de artikelenreeks 'Zin van het leven': *"..... we zijn erachter gekomen dat eenvoudige, genetisch identieke cellen in dezelfde omgeving zich niet hetzelfde hoeven te gedragen. Dat heeft met toeval te maken, het al dan niet meekrijgen van bepaalde moleculen bij de deling van de cel."*

Natuurwetten wijzen enerzijds op determinatie, immers natuurwetten zijn constant over het hele universum en kunnen verschijnselen exact voorspellen, en anderzijds op toeval, zoals we kennen uit de kwantummechanica. Er bestaan strikt toevallige (stochastische) en onbepaalde processen. Qua predestinatie en toevalligheid leven we in feite in een hybride wereld. Natuurwetten zijn universeel en schrijven exact voor hoe fysieke verschijnselen zich afwickelen, terwijl andere natuurwetten aan verschijnselen tevens onbepaaldheid en toevalligheid opleggen. Het is echter niet duidelijk hoe in deze hybride wereld een vrije wil tot stand kan komen.

1.1.2 Determinatie, toeval en onafhankelijkheid

Centraal in onze vraagstelling staat het begrip 'onafhankelijkheid', ofwel hoe kunnen we weten dat een besluit in ons hoofd onafhankelijk van een strikt causaal verband genomen is. Hoe verhouden in dit verband determinatie, toeval en onafhankelijkheid zich tot elkaar? In dit hoofdstuk probeer ik wat meer grip te krijgen op de onafhankelijke totstandkoming van onze vrije wil. Daartoe ga ik de begrippen determinatie en toeval nader bekijken.

Determinatie = sequentiële koppeling van gebeurtenissen (dus volledige afhankelijkheid). De achtereenvolgende gebeurtenissen zijn exact te voorspellen.

Toeval = gebeurtenis of omstandigheid die vooraf niet te voorzien en/of niet te berekenen is geweest (van Dale Woordenboek). Toeval doet zich voor in tijd en plaats: "Het slachtoffer bevond zich toevallig op dat moment op de verkeerde plaats."

In de definitie van van Dale Woordenboek staat een komma in plaats van 'en/of'. Dit heb ik veranderd om 'niet te voorzien' breder toepasbaar te maken. Zo is bij radioactief verval wel degelijk te voorzien dat een radioactief isotoop uit elkaar valt; echter het moment waarop dat gebeurt, is niet exact te bepalen.

Toeval kunnen we onderscheiden in twee categorieën gebeurtenissen. Ten eerste gebeurtenissen die toevallig plaatsvinden maar herleidbaar zijn tot voorafgaande gebeurtenissen (relatieve onafhankelijkheid). Dit kan zijn in het geval dat wanneer er iets gebeurt je zeker weet dat er iets op volgt, maar het moment waarop en/of de geaardheid ervan is onzeker. Ten tweede gebeurtenissen die toevallig plaatsvinden en niet herleidbaar zijn tot voorafgaande gebeurtenissen (absolute onafhankelijkheid). Dat zijn bij wijze van spreken stomme toevalligheden. We spreken ook van louter toeval, en hebben er zelfs een gezegde voor: 'donderslag bij heldere hemel'.

Beide categorieën kunnen in principe deel uitmaken van het mechanisme van de vrije wil. Bij de eerste categorie zou je kunnen stellen dat het moment waarop je iets wil de herleidbare gebeurtenis is. Wát de uitkomst van de wil is, is dan volstrekt toevallig. Mocht er toch een causaliteit bestaan tussen gebeurtenis en uitkomst van de

vrije wil, dan valt dit onder determinisme, en dus buiten de premisse van toevalligheid. Bij de tweede categorie heeft de uitkomst van de vrije wil niets te maken met wat eraan vooraf is gegaan.

Ik ga er vanuit dat er geen verschijnselen bestaan in de zin van 'een konijn uit de hoge hoed'. Dus datgene wat toevallig is, betreft iets wat gebeurt in de fysieke wereld en ook niet als gevolg van een goddelijke of andere geheimzinnige invloed. Dus geen metafysische verschijnselen; ik neem aan dat die niet bestaan. Relatieve onafhankelijkheid kennen we van onder andere radioactiviteit, die zich afspeelt op atomaire schaal. Maar bestaan relatieve en absolute onafhankelijkheid daadwerkelijk? In de kwantummechanica in principe wel. Een voorbeeld is 'quantum foam', een kwantumfluctuatie van de ruimtetijd op zeer kleine schaal, waarbij materie en antimaterie constant en stochastisch gecreëerd en vernietigd wordt. Op macroscopische schaal is daar dan niets van te merken.

In de macroscopische niet-levende (fysieke) wereld kan ik me geen voorbeelden van loutere toevalligheden voor de geest halen, met wellicht de oerknal als uitzondering. In de microwereld van de kwantummechanica zijn toevalligheden aan de orde van de dag. Die toevalligheden lijken niet direct merkbaar of van invloed binnen de macroscopische wereld, maar ze bestaan de facto wel en kunnen in principe doorwerken naar het macroniveau. Door de wetmatigheid van de grote getallen worden de toevalligheden echter zodanig gemiddeld dat de verschijnselen op macroscopisch niveau zich deterministisch gedragen. Zover mij bekend, bestaan er geen macroscopische fysieke verschijnselen die volstrekt toevallig plaatsvinden en te herleiden zijn naar kwantummechanische verschijnselen. Sterker nog, er bestaan überhaupt geen macroscopische verschijnselen die volstrekt toevallig plaatsvinden. Wellicht dat deze herleiding de facto wel plaats kan vinden in de menselijke geest en zo een verklaring kan geven voor het autonoom opereren van ons brein. Maar dat is pure speculatie. Het is dan ook ten zeerste te betwijfelen of op macroscopische schaal absolute en relatieve onafhankelijkheid van causale noodzaak bestaat. Terwijl dat wel een vereiste is voor het bestaan van de vrije wil. Dit betekent dat vanuit

deze redenering het niet erg aannemelijk is dat de vrije wil bestaat.

Je kunt je ook afvragen of causale noodzaak een zinnig begrip is. Zijn noodzaak en causaliteit niet hard aan elkaar gekoppeld? Hoe moet ik een noodzaak zien zonder causaliteit? Een noodzaak zonder oorzaak is niet meer dan een zaak. Een donderslag bij heldere hemel. Een duveltje uit een doosje. Het kan van alles zijn. Alles zonder causale noodzaak is dus gewoon 'een zaak'.

Dat alles maakt de vraagstelling over de vrije wil er niet eenvoudiger op. Met puur redeneren op basis van predestinatie, toeval en onafhankelijkheid krijgen we vooralsnog geen helder antwoord. We moeten inzoomen op wat er in ons hoofd gebeurt op het moment dat we iets willen of lijken te willen. Ofwel, hoe komt willen tot stand?

1.1.3 Samenvatting

Vrije wil impliceert een processtap in ons handelen die niet noodzakelijkerwijs afhankelijk is van iets wat eraan vooraf is gegaan (causale noodzaak). Bij een daadwerkelijke vrije wil is determinisme dus uitgesloten. In werkelijkheid is er van louter determinisme echter geen sprake omdat in de natuur ook toevalsprocessen plaatsvinden. Maar ook louter toeval is niet aan de orde, omdat de vrije wil dan zou leiden tot willekeurig gedrag. Vrije wil (indien bestaand) kan dan ofwel gebaseerd zijn op een combinatie van determinisme en toeval, ofwel op volstrekte onafhankelijkheid.

Een wil is vrij wanneer die absoluut onafhankelijk tot stand kan komen en niet herleidbaar is tot voorafgaande gebeurtenissen die er een causaal verband mee hebben. Absolute onafhankelijkheid komt op macroscopische niveau in de praktijk niet voor. Op grond daarvan kan niet aannemelijk gemaakt worden dat de vrije wil als macroscopisch verschijnsel daadwerkelijk bestaat.

1.2 Wilsprocessen in ons hoofd

1.2.1 Processtappen

Als we wakker zijn verspringen onze gedachten voortdurend. Als we aan iets denken zal die gedachte na verloop van tijd vaak

vervangen worden door een nieuwe gedachte die spontaan bij ons opkomt: er schiet ons iets te binnen (“O ja, ik moet het vuilnis nog buiten zetten”). Het kan ook zijn dat we plotseling door iets worden afgeleid van buitenaf (“Alex, je koffie staat klaar!”). Ons brein heeft weinig rust. Op al dat wisselen van gedachten hebben we weinig invloed. Probeer voor de aardigheid maar eens zo lang mogelijk aan maar één onderwerp te denken. Dan gaat de vrije wil onherroepelijk voor de bijl: ongewild dwaalt na verloop van tijd je gedachte af. Je kunt ernaar streven, en het zelfs nog een hele tijd volhouden, maar je gedachten dwalen af. Je verliest zelfs onvermijdelijk je aandacht als je door iets fysieks wordt afgeleid zoals een aanraking, een hard geluid, een geur.

Misschien zijn sommige mensen in staat om zich in trance te brengen waardoor ze zich geheel kunnen afsluiten. Hoe het met vrije wil tijdens trance zit, vind ik moeilijk te zeggen. Ook onder hypnose ben je afgesloten van de buitenwereld, maar dan ben je volstrekt willoos.

Veel gedachten gaan niet over bewust iets willen. Afhankelijk van je eigen bezigheden is het brein bezig met van alles en nog wat. Maar vroeg of laat komt altijd wel een wilsvraag naar boven. Bijvoorbeeld als je je bewust wordt van een gevoel van honger. Dan wil je iets eten. Op zich is dit geen vrije wil; je krijgt onherroepelijk een keer een hongergevoel, daar heb je geen invloed op. Wat wel aan de orde is, is wat je vervolgens gaat doen. Ga je daadwerkelijk eten of (nog) niet? Je komt terecht in een keuzeproces. Wil je nu eten? Dan ga je op zoek naar voedsel. Is dit niet het juiste moment of de juiste omstandigheid? Dan wacht je nog even. Weeg je te veel? Ook dan stel je wellicht het eten nog even uit. Vrije wil is alleen aan de orde wanneer er sprake is van keuzemogelijkheden en wanneer je je die keuzemogelijkheden bewust bent. Zodra we ons bewust worden van een behoefte of wens, komen we voor keuzes te staan. Zodra we iets bewust willen, zijn we tot een keuze gekomen: we hebben gekozen wat we op dat moment willen, of beter gezegd: verkiezen.

In het keuzeproces kunnen we diverse stappen onderscheiden:

1. **Gewaarwording:** we worden ons een opgekomen behoefte/wens/idee bewust (“ik heb honger”).

2. **Interpretatie:** we realiseren ons wat dat betekent (“ik moet eten, en daar moet ik dit en dat voor doen”)
3. **Reflectie:** we analyseren alternatieven (“welke opties zijn er en wat zijn de voor- en nadelen?”)
4. **Keuze:** dit alternatief nemen we (“dit ga ik doen”)
5. **Handeling:** we zetten de keuze al dan niet om in een bewuste actie (“ik doe het” of “ik wacht nog even”)

Het toepassen van de vrije wil treedt op als afsluiting van de reflectiefase. In die fase wordt er gewikt en gewogen, voordelen tegenover nadelen gezet, weerstand gevoeld en weerlegd. Alternatieven komen naar boven, worden beoordeeld en goed- of afgekeurd. Soms razendsnel, soms rustig overwegend of zelfs piekerend. We worden daarbij geholpen door ons voorstellingsvermogen: we kunnen ons een beeld vormen van de consequenties als we voor iets kiezen. Uiteindelijk, maar soms al heel snel, wordt de keuze gemaakt en wordt de bijbehorende actie in gang gezet.

Met hersenonderzoek (Benjamin Libet) is aangetoond dat pas 0,3 seconde nadat de actie in gang is gezet (start motorische hersenactiviteit) men zich bewust wordt van de start van de actie. Vrije wil zou dus niet bestaan. Een eenmaal genomen beslissing kan echter door een bewuste 'veto' alsnog gewijzigd worden. Het experiment levert in ieder geval geen sluitend bewijs dat vrije wil al dan niet bestaat. Ook bij reflexen is er een bijzondere situatie. Ik kan me goed voorstellen dat je, wanneer een kind vlak voor je auto de weg op schiet, al de aanzet geeft tot het trappen op de rem voordat je je dat bewust bent. De signalen van gevaar bereiken je primitieve hersendelen eerder dan je je bewust bent.

Veel dingen doen we routinematig. Onbewust maken we tal van keuzes (bijvoorbeeld in een auto het schakelen naar een hogere versnelling), we denken er niet bij na. De keuze is niet bewust, er wordt niet gereflecteerd en vrije wil is dan ook niet aan de orde.

1.2.2 Wat is vrij en wat niet?

We hebben weinig zeggenschap over welke gedachten in ons opkomen. De meeste gedachten komen spontaan in ons op. Een aantal gedachten vallen onder de categorie behoefte, aandrang of neiging. Deze gedachten leiden tot iets willen. Ik noem ze

gemakshalve allemaal neigingen. We zijn niet vrij in het bepalen welke neigingen in ons opkomen. Ze komen of ze komen niet. Dit impliceert dus een beperking van de vrije wil. We zijn niet vrij in onze neigingen, dus zijn we niet vrij in *wat* we willen. De keuze-opties zijn beperkt tot wat in ons opgekomen is. Neigingen zijn zelfs makkelijk te manipuleren, zoals we verderop zullen zien. Maar we hoeven niet noodzakelijkerwijs toe te geven aan of mee te gaan met wat er allemaal aan alternatieven in ons bovenkomt. Dat kan praktisch gezien ook niet. Een opkomende neiging brengt ons vanzelf tot de situatie dat we iets moeten kiezen, al is het alleen al om aan de neiging al dan niet toe te geven. En we *kunnen* keuzes maken. We kunnen ons onder normale omstandigheden altijd een oordeel vormen over de gedachten die in ons opkomen. Daarom ligt de kern van de vrije wil in oordeelvorming en keuzebepaling. Het hebben van een vrije wil houdt het vermogen in om een onafhankelijke *keuze* te kunnen maken, dus onafhankelijk van welke randvoorwaarde dan ook. *We kunnen in feite beter spreken over het hebben van een vrije keuze dan van een vrije wil.* Overigens, ook in de gebruikte definitie is sprake van het bepalen van een keuze. In het volgende gebruik ik gemakshalve de termen vrije wil en vrije keus door elkaar.

In onze beleving ervaren we dat we daadwerkelijk in staat zijn om vrije keuzes te maken en hebben totaal niet het gevoel dat een gemaakte keuze zou zijn voorgeprogrammeerd of vooraf zou vastliggen (gedetermineerd). Gegeven een bewuste gedachte over een keuze zijn we ervan overtuigd dat we in staat zijn om onafhankelijk van wat dan ook alternatieve gevolgtrekkingen te genereren en daar consequenties aan te verbinden. Bewijzen dat dit zo is kunnen we niet, maar we zijn er moeilijk van te overtuigen dat we geen vrije keuze hebben. Zoals gezegd, alternatieven komen in ons bewustzijn op maar *welke* alternatieven opkomen hebben we niet in de hand. Daarover hebben we niets te willen. De vrije wil - als die bestaat - komt tot uitdrukking op het ultieme moment dat uit de opgekomen alternatieven de keuze tot stand komt.

Vrije wil in de zin dat we zelf bepalen *wat* we willen bestaat dus

niet, maar we zijn mogelijk wel in staat om onafhankelijk te kiezen uit onderbewust gegenereerde alternatieven en daaraan consequenties te verbinden. Hoewel de uitkomst van onze keuzes vaak voor de hand ligt, immers we kiezen doorgaans hetgeen voor ons het meest gunstig of prettig is, lijkt er niet altijd een bindend causaal verband te bestaan. We lijken immers in staat om volstrekt onlogische keuzes te maken. Ik noem dit het 'waarom?daarom!'-vermogen.

Een (peuter)puber is soms niet voor rede vatbaar. Die wil of weigert iets zonder ook maar het minst gevoelig te zijn voor argumenten. De waarom-vraag van de ouder wordt zelden serieus inhoudelijk beantwoord. Waarom? Daarom!, dus. Als tegengif hanteren ouders tegenover hun kinderen vaak dezelfde benadering. Als een kind voor de tiende keer vraagt: '*Mama, waarom krijg ik geen snoepje?*', is dan de voor de hand liggende reactie: '*Daarom!*'. Een ander regiem komt dan in werking. Van een min of meer gelijkwaardig overleg wordt overgestapt naar de hiërarchische commandomodus, namelijk: mama is de baas, en daarmee uit.

Het lijkt er dus op dat we in bepaalde omstandigheden bij machte zijn om onafhankelijk van een (causale nood)zaak keuzes te maken en te handelen. In aanvulling op de eerdere voorbeelden: stel je hebt dorst en kunt kiezen uit limonade, melk, water, bier en azijn. Je hebt het meeste trek in een lekker biertje, maar je neemt azijn. Waarom? Daarom! Het ligt misschien niet voor de hand, maar je lijkt bewust af te kunnen wijken van wat voor de hand ligt, of hebt tenminste de overtuiging dat je dat kunt. Je keuze lijkt dus daadwerkelijk vrij. We zullen zien in welke mate dat echt zo is.

Het vermogen om een onlogische keuze te kunnen maken, wil niet zeggen dat je dat ook vaak zult doen. Voor het overgrote deel zijn je keuzes voor de hand liggend. Dit is een belangrijk uitgangspunt in de criminologie. Bij het begaan van een misdaad wordt altijd gezocht naar het motief van de dader. We moeten ons realiseren dat iedere bewuste keuze wordt gedreven door een intentie. Ook aan een volstrekt onlogische keuze gaat een intentie vooraf. Als je zomaar azijn drinkt, of pakweg zomaar achteruitlopend een rondje om de tafel loopt, zijn er allerlei motieven om dat te doen. Wellicht wil je bewijzen dat je onlogische keuzes *kunt* maken, of je hebt een ludieke

weddenschap afgesloten, of je wordt met een pistool op je borst gedwongen dat te doen. Zomaar bewust azijn drinken zal niet gebeuren. Iedere bewuste actie kan aldus teruggevoerd worden tot een vooraf gemaakte bewuste keuze (motief). Als deze keuze niet bewust zou zijn, is er per definitie geen sprake van vrije keuze of vrije wil. Bewustzijn is nodig om van vrije keuze of vrije wil te kunnen spreken.

Er kan ook een onbestemde drang aan onbegrijpelijk gedrag voorafgaan, zoals het bevredigen van een gruwelijke behoefte. Een psychopaat bijvoorbeeld, kan geen goede reden aanvoeren voor het doden van een mens anders dan dat hij daar behoefte aan had of er gewoon zin in had. Vaak is zo'n gedrag te herleiden tot bepaalde afwijkingen in de hersenen. Dat geldt ook voor dwarse pubers. Ze zijn dwars omdat ze graag dwars willen zijn. Ook bij pubers is dit gedrag terug te voeren op hun hersenen. Die zijn namelijk nog niet volgroeid.

We hebben gezien dat zelfs onlogisch gedrag in feite ook gebaseerd is op een keuze. Er is altijd een motief of argument waarom een vrije keuze gemaakt wordt. In uitzonderlijke gevallen kan het echter voorkomen dat er geen onderscheidende keuzecriteria beschikbaar zijn, bv. wanneer een keuze aan volstrecte willekeur onderhevig is of wanneer de keuzecriteria volstrect gelijkwaardig zijn. Daardoor kan in feite geen keuze gemaakt worden en is de vrije wil buitenspel gezet. Deze situatie behandel ik in het volgende hoofdstuk. Afgezien van deze uitzonderlijke situatie kan iedere gemaakte keuze worden onderbouwd of beargumenteerd. In de alternatieven en keuzecriteria ligt altijd een motivering besloten. Aan iedere gemaakte keuze lijkt dus een causale noodzaak ten grondslag te liggen, en lijkt het dus dat bewuste keuzes niet daadwerkelijk vrij zijn.

Bij de vrije wil speelt de relatie tussen het bewuste en het onbewuste een rol. Als we erachter kunnen komen hoe die relatie is, komen we mogelijk een stapje dichterbij de beantwoording van de vraag. In het volgende hoofdstuk ga ik dieper in op die relatie.

1.2.3 Samenvatting

Als we de wilprocessen in ons hoofd analyseren, komen we tot de conclusie dat vrije wil in essentie neerkomt op het maken van een vrije keuze. In waar we uit kunnen kiezen zijn we echter niet vrij,

maar in onze belevingswereld ervaren we dat we wel vrij zijn in de keuze uit de bewuste alternatieven. We lijken zowel logische keuzes als (schijnbaar) volstrekt willekeurige keuzes te kunnen maken, wat wijst in de richting van vrije keuze. Echter, keuzes, ook al zijn ze onlogisch, zijn altijd ergens door gemotiveerd, tenzij het ontbreekt aan keuzecriteria of het onderscheid daartussen te klein is. Er is dus in vrijwel de meeste gevallen sprake van een zekere afhankelijkheid van een causale noodzaak. Het is dus ook in dit opzicht niet aannemelijk dat de vrije wil bestaat.

1.3 Ik ben me er eentje! Of toch twee?

1.3.1 Gespleten in twee?

Denken is praten met jezelf. Als ik praat met mijzelf zijn er dus twee entiteiten actief: ik en mijzelf. Die twee entiteiten (objecten en/of subjecten?) kunnen niet geheel samenvallen, er moet ergens onderscheid zijn. Beide entiteiten kunnen zowel 'spreken' als 'luisteren', anders zou er geen interne dialoog, of reflectie, kunnen plaatsvinden. Bestaan we uit één entiteit of toch twee? Dit is een complexe existentiële vraag. Misschien kun je zeggen dat het 'ik' het bewuste representeert en het 'mijzelf' het onbewuste. Laat ik daar eens van uitgaan.

Ik herinner me dat ik als kind wanneer niemand in de buurt was, voortdurend hardop tegen mezelf sprak. Ik was enige zoon en had een slaapkamer voor mij alleen en daarmee alle privacy. Sommige volwassenen praten nog steeds hardop als ze alleen zijn. Ik weet ook nog dat ik me schaamde als iemand mij betrapte. Daarom heb ik het me waarschijnlijk afgeleerd.

Het is goed om een paar kenmerken van het bewuste en onbewuste naar voren te halen (<https://nl.wikipedia.org/wiki/Bewustzijn>):

- Als we niet slapen, niet buitenwesten zijn of dood, zijn we ons constant van iets bewust. Ons bewustzijn staat nooit 'uit'. Bewuste gedachten worden per definitie 'aangeleverd' door het onbewuste. Dat gebeurt 'aan de lopende band'. De intensiteit, de frequentie en de inhoud van de gedachten kunnen sterk fluctueren. Het onbewuste moet dus altijd actief zijn en met veel dingen tegelijkertijd bezig zijn.

- Het is niet duidelijk waar en of beide functies in de hersenen kunnen worden gealloceerd. De functies komen tot stand door neurologische processen (chemisch en elektrisch) van uiteenlopende hersenonderdelen die met elkaar in interactie zijn. Bewustzijn en onbewuste zijn fysiologisch moeilijk van elkaar te onderscheiden.
- Het draait allemaal om informatieverwerking. Deze informatieverwerking is essentieel voor de ontwikkeling en instandhouding van de mens als organisme. Het brein is in essentie een informatieverwerkende 'machine'. Daarbij kun je zeggen dat de informatieverwerking bij het onbewuste impliciet (verborgen) is en bij het bewuste expliciet (waarneembaar).

We gaan nu het bewuste en onbewuste nader onderzoeken en maken daarbij onderscheid tussen twee modellen.

1. In het eerste model gaan we ervan uit dat het bewuste en onbewuste twee *aparte* processen zijn die min of meer onafhankelijk van elkaar opereren, maar wel met elkaar communiceren. De functieverdeling tussen beide processen is verschillend. Het onbewuste verschaft informatie aan het bewustzijn. Het bewustzijn oordeelt over deze informatie, onder andere in de zin van besluitvorming over aangereikte alternatieven. Voor het beschikken over een vrije wil, is zo'n onafhankelijk bewustzijnsproces onontbeerlijk. Dit model is voor ons het meest intuïtief. We ervaren dat het zo werkt. Immers, een vrije keuze wordt per definitie bewust gemaakt. Een eventuele vrije wil zal zich dus binnen dit bewustzijnsproces manifesteren. We gaan kijken hoe dit zou kunnen.
2. In het tweede model is het bewuste alleen maar een representatie van wat door het onbewuste wordt gegenereerd, dus alleen maar ontvanger en daarmee volledig afhankelijk van het onbewuste. Het zijn twee processen, maar het ene (bewustzijn) is volstrekt afgeleid van het ander (onbewuste). In dit geval kun je de vergelijking maken met het systeem van de radio. De studio en zendmast

representeren het onbewuste. De radio-ontvanger staat dan voor het bewuste. Er gaan geen signalen van het radiotoestel naar de studio. Er is dus geen sprake van een vrije wil of vrije keus. Immers, het besluitvormingsproces speelt zich geheel in het onbewuste af. We gaan kijken of dit zou kunnen.

Ik ga eerst in op het eerste model en werk dit zover mogelijk uit: het bewuste en onbewuste zijn apart te onderscheiden, interactieve processen. Het is van belang om erachter te komen welke functies de twee processen uitvoeren, hoe autonoom ze zijn en hoe de interactie tussen het bewuste en het onbewuste in zijn werk gaat. Als we daar meer inzicht in krijgen, kunnen we beter beoordelen of de hypothese klopt, dus in hoeverre de mens in feite een 'gespleten' persoonlijkheid is in de zin dat die met zichzelf kan praten.

Een situatie waarbij er sprake is van intensieve interactie tussen het bewuste en het onbewuste doet zich voor als we moeten omgaan met een expliciete keuze: je moet nadenken over alternatieven die vanuit het onbewuste bovenkomen. Met een gedachte-experiment toegepast op een bijzondere situatie kunnen we dit nader onderzoeken, We gaan kijken naar de rol van het bewuste in het geval dat er geen duidelijke keuze-alternatieven voorhanden zijn.

Een experiment op basis van directe waarneming bij jezelf is niet mogelijk omdat het object van onderzoek, de geest, samenvalt met het onderzoeksinstrument, dezelfde geest. Zo kun je met een meetlat niet de lengte van de meetlat zelf rechtstreeks meten, want die is zijn eigen maatstaf. Het beste onderzoeksresultaat dat we kunnen bereiken is gebaseerd op indirecte constatering, zoals logische gevolgtrekkingen uit gedachte-experimenten of conclusies uit statistische analyses van gedragsexperimenten.

1.3.2 Gedachte-experiment

Neem een situatie in gedachte waarbij op een tafel een knikker ligt en een bankbiljet van € 100. Aan de tafel zit een proefpersoon, die beide voorwerpen ziet liggen. Haar wordt gevraagd een van beide voorwerpen te kiezen. Wat ze heeft gekozen mag ze houden. Het is heel waarschijnlijk dat de proefpersoon het bankbiljet kiest, die vertegenwoordigt immers de meeste waarde. De keuze is in dit geval in sterke mate gedetermineerd. Natuurlijk kan zij de knikker kiezen

in plaats van het bankbiljet, maar die ('afwijkende') keuze is dan bewust gemaakt. Ze heeft er even over nagedacht. Er is altijd wel een aanwijsbare reden waarom zij deze keuze heeft gemaakt, bijvoorbeeld haar wil om aan te geven dat geld haar koud laat. In feite lijkt er dus bij deze keuzebepaling een causaal verband, en kun je dus niet weten of het bewuste een keus heeft gemaakt die onafhankelijk is van het onbewuste.

Neem vervolgens een situatie voor de geest waarbij op de tafel twee briefjes van € 100 liggen. De proefpersoon wordt gevraagd: "kies het ene biljet of het andere". Er wordt geen nadere informatie gegeven. Het enige wat zij geacht wordt te antwoorden is 'het ene' of 'het andere'. Zij bevindt zich dus in een volstrekt willekeurige keuzesituatie. Wel blijft haar bewustzijn, zolang het nog geen keuze heeft gemaakt, het onbewuste prikkelen om met alternatieven te komen. Zij maakt uiteindelijk een keuze, want ze kan niet blijven talmen. Deze keuze tussen het ene of het andere biljet is bewust gemaakt, dat wel, maar is gebaseerd op naar het lijkt puur toeval. Immers, er is geen alternatief of criterium op grond waarvan een keuze kan worden gemaakt, omdat het onbewuste die niet heeft kunnen verstrekken. De keuze is dus volstrekt willekeurig. Het bewuste lijkt in dit geval echter wel de keuze autonoom.

Het is interessant om dit experiment daadwerkelijk uit te voeren. De kans om het ene of het andere biljet te kiezen moet dan fifty/fifty zijn. Het is wel belangrijk om zoveel mogelijk factoren die van invloed op een keuze kunnen zijn te elimineren. Een voorbeeld uit eigen ervaring. Als ik ga hardlopen, loop ik vanuit huis naar Het Lint, een 10 kilometer lang rondgaand pad in het Maximapark. Wanneer ik bij Het Lint aankom, kan ik kiezen om linksaf of rechtsaf te slaan. Objectief gezien is er geen reden voor een voorkeur. Ik moet in beide gevallen evenveel kilometers afleggen en tegenwind trotseren. Inmiddels heb ik een paar honderd keer over Het Lint hardgelopen. In veruit de meeste gevallen ben ik linksaf het pad op gegaan. Aanvankelijk kon ik niet goed motiveren waarom ik dat doe. Het lijkt vooral het vasthouden aan een opgebouwde gewoonte. Of luiheid, omdat ik me dan de moeite bespaar om te moeten kiezen. De laatste tijd echter, ben ik me wel van een andere mogelijk argument bewust. Ik vind het leuk om collega hardlopers tegen te komen. Ik anticipeer erop dat ook zij steeds dezelfde omlooprichting kiezen. Mijn indruk is dat dat klopt. Ook het feit alleen al dat ik al heel vaak over Het Lint heb gelopen, heeft ongetwijfeld invloed op mijn keuzegedrag. Bij een echt experiment moet een groot aantal proefpersonen

worden genomen en aan ieder proefpersoon een vraag maar één keer stellen.

gemaakt te hebben, dus onafhankelijk van het onbewuste. Anders gezegd, het bewuste lijkt in staat om zonder informatie onafhankelijk van het onbewuste keuzes te maken. Het kan dus keuzes maken zonder het onbewuste erbij te betrekken. Het zijn (in dit geval) dus twee separate entiteiten, en de keuze is vrij genomen. Deze keuze is echter volstrekt arbitrair. Die kan tot stand zijn gekomen door een soort van toevalgenerator die heeft uitgemaakt welk briefje genomen is. De gemaakte keuze is dan op puur toeval gebaseerd. Een bewijs voor de vrije keuze levert dit gedachte-experiment dus niet. Als de uitkomst uit een keuzeproces arbitrair is, kan niets gezegd worden over de mate van vrijheid waarmee de keuze gemaakt is.

Doordat we de koppeling tussen het bewuste en onbewuste niet kennen en ook niet kunnen kennen, zal altijd beargumenteerd kunnen worden in welke mate het bewuste en onbewuste afhankelijk van elkaar opereren. Een antwoord op de vraagstelling kunnen we dus zelfs met een indirect bewijs niet krijgen. Verder dan het alleen maar aannemelijk maken van de ene of andere mogelijkheid kunnen we vooralsnog niet komen.

1.3.3 Nog een gedachte-experiment

De waarschijnlijkheid dat bij een keuzevraagstelling een bepaalde keuze wordt genomen kan variëren van zeker wel, zeker niet of iets daar tussenin. Laten we weer een eenvoudig gedachte-experiment uitvoeren. Stel, ik maak een toeristische fietstocht naar Lutjebroek en kom pakweg 5 kilometer voordat ik arriveer in Lutjebroek een splitsing van het pad tegen. Ik ken de omgeving en ik heb geen haast. Linksaf is een mooie landelijke maar langere route, rechtsaf is een saaie route, maar wel de kortste weg naar de bestemming. Ik moet de richting kiezen waarin ik ga. Welke route kies ik? In dit geval is de keuze niet arbitrair, er valt wel degelijk wat te kiezen, maar de criteria wegen even zwaar. In feite hebben we te maken met een dilemma. Bij een dilemma bevindt zich de vraagstelling over de vrije keuze op het scherpst van de snede.

Wat kan er allemaal in mijn brein gebeuren, nu ik ga kiezen? Als de keuzevoorkeur totaal onverschillig zou zijn, bijvoorbeeld ik zou niet weten welke kenmerken verbonden zijn aan welke richting, dan zou mijn keuze volstrekt willekeurig zijn en de kans op de ene of de andere richting fifty/fifty zijn (vergelijkbaar met bovenstaand experiment met bankhetbiljetten). Nu ik wel op de hoogte van de kenmerken van de twee richtingen ben, ga ik reflecteren over de voor- en nadelen van iedere richting. Reflecteren impliceert uitwisseling van informatie tussen het bewuste en het onbewuste. Het onbewuste schotelt voortdurend alternatieven voor, het bewuste beoordeelt (gevoelsmatig, intuïtief, of rationeel) de voors en de tegens. Het totaal aan voor- en nadelen wordt, afhankelijk van de noodzaak, gewikt en gewogen en uiteindelijk valt er een beslissing: er wordt gekozen voor het alternatief met het grootste voordeel en/of het kleinste nadeel. Tenminste, dat zou je zeggen op het moment dat je constateert dat je het linker fietspad bent opgegaan, maar zonder dat je er vooraf bij hebt stilgestaan (letterlijk en figuurlijk). Je bent min of meer gedachteloos afgeslagen. Het was 'de macht der gewoonte'. Heb je de keuze bewust gemaakt? Niet echt, lijkt me. Je bent je wel bewust van je gemaakte keuze, maar dat is wat anders dan dat je de keuze bewust hebt gemaakt. Het lijkt er sterk op dat er ergens in je brein een prioriteitsstelling heeft plaatsgevonden, die als meest voordelig uit de bus is gekomen. Naderhand kun je altijd de keuze motiveren door simpelweg te wijzen op de voordelen ervan en dat je dat nu eenmaal zo vond. Of eerlijk te zeggen dat je zelf ook niet weet waarom je linksaf bent geslagen. De onderbouwing van de keuze is gebaseerd op een willekeurig argument, zoals 'nu eenmaal'. Het is dan te betwijfelen of er sprake is van een bewust gemaakte vrije keuze.

1.3.4 Mogelijke keuzeprocessen

Weten we nu of we autonoom tot een beslissing zijn gekomen? Nee, nog steeds niet. De beslissing komt voort uit een samenspel van bewuste en onbewuste. We worden ons de keuze bewust, maar of het bewuste ook de keuze maakt, is nog steeds de vraag. Gevoel,